

Іван Пташнікаў

Французжанкі

1

Трактар «ХТЗ» (у вёсцы мужчыны звалі яго: хрэн ты завядзеш) трэба было вартаваць кожную ноч далёка, аж у Жукаўшчыне - гэта за лесам у полі, кіламетры чатыры ад нашай вёскі.

Трактар быў адкапаны з зямлі адразу пасля вайны, пазалетась, як прыйшлі нашы. Яго не паспелі адагнаць у сельсавет - так было загадана, калі пачалася вайна, - і закапалі ў сосніку ля ям, дзе хавалі на зіму бульбу.

Стаяў ён цяпер звечара і ўсю ноч ля лесу ў Жукаўшчыне - пад Сырніцай. Днём на ім араў Красоўскі з Сушкава - шыракаплечы мужчына, - гнаў барозны ад лесу праз усё поле да Рабога Калодзежа і назад: удоўжкі недзе з вярсту. Стары, заржавелы ў зямлі трактар, цягнучы за сабой тры плугі, дрыжаў і тросся, здавалася, возьме і разваліцца на кавалкі: колы - сабе, матор - сабе.

Быў канец мая - аралі пад познюю сяўбу, - стаялі ціхія пагодныя дні, - і трактар ракатаў цэлы дзень, глушачы ўсё на свеце, і рокат ад яго плыў свежым зялёным лесам на край зямлі. Трывожны, пасляваенны, ён быў чуваць аж у вёсцы, змушаючы ўздрыгнуць, пастаяць і паслухаць, доўга гледзячы ў той бок у неба.

Кожны вечар, - калі сонца, звярнуўшы з паўдня, хутка апускалася над лесам, - узяўшы старую фуфайку пад паху, трэба было па нараду, які пісала Волька-брыгадзірка і вывешвала на канцылярыі, валачы ногі, бо страшэнна хацелася есці - пачыналася лета самага галоднага пасляваеннага сорака шостага - праз Бярэзавец, каб застаць Красоўскага на полі і прыняць ад яго трактар «у цэласці і сахраннасці», як гаварыў сам Красоўскі.

Ідзе, сагнуўшыся і падымаючыся пад горку па пяску па зрытай каляінамі жвіраватай дарозе, ківаешся з боку на бок, перастаўляючы цяжкія, ватныя ногі, - і сонца ківаецца разам з табой збоку ў яловых вярхах, вялікае, жоўтае і зусім не грэе. Дрыжыць толькі, усё ў чорных мурашках... Мурашкі скачуць у вачах, калі нават на яго не глядзіш...

Трактар аціх, і ўгары над галавой зашумелі верхаллём сосны. Ціўкнула трывожна сініца, пырхнуўшы з-пад самых ног.

Значыць, Красоўскі заглушыў матор і сядзіць на «сядзенні» на плугах - на месцы прычапнога, без якога спраўляецца сам - і чакае «змены». Хоць ты бяжы...

Спачатку паказаліся з-за бярэзніку, які вузкай, як праз хату, паласой кроіў на дзве палавіны Жукаўшчыну, старыя калёсы з растапыранымі шырака ў бакі новымі белымі бярозавымі аглобнямі. На калёсах былі відаць дзве круглыя цяжкія бочкі. Адна, што стаяла ўперадзе, - з карасінай, другая, ляжачая, - з вадой.

Трактар, нейкі сагнуты, як змораны ад ворыва конь, стаяў ля лесу далекавата ад калёс з бочкамі - Красоўскі сёння «адкроіў» ладны кавалак пад ячмень.

- Познішся, познішся... А мне сёння раней трэба адлучыцца... - загаварыў Красоўскі, ссоўваючыся з плугоў з сядзення. - Хаця што? Пад распіску мне яго табе здаваць? Што, яго - ваўкі з'ядуць? На які хрэн ён каму патрэбен... Але ж не, перадай з рук у рукі, як качаргу ля печы... Загадана ж вартаваць аж з эмтэаса. А эмтэасу загадалі з раёна. Зацягаюць... Адзін жывы матор на тры калгасы... - Красоўскі атрос з сябе пыл і павуцінне, павёўшы замазучанай рукой па твары, і ступіў на дарогу, цягнучы па зямлі ногі - яны ў яго балелі. - Фуфайку сваю я не бяру, дажджу доўга не будзе. Накрыешся...

Вялікая, чорная, запэцканая ў мазут фуфайка яго ляжала высака на рулі, як бацянова гняздо на адломанай зверху сасне. Трактар нечым цененька шыпеў і соп, трэнькаючы, - астываў. З радыятара ў яго капала вада - рэдзенька і манатонна.

- І ў кішаню маёй фуфайкі руку засунь. Не скажы табе, дык і не зробіш. Скарынка там чэрствая ад Сяльвестрыхі асталася... - Сяльвестрыха, у якой у вёсцы стаяў на кватэры Красоўскі, прыносіла яму днём палудзень. - Высахла і запэцкалася. Але жжуй... Зялёны стаў ад зялёных праснакоў з ліпы...

Красоўскі, звярнуўшы ад плугоў на ездавую дарогу, што вяла праз Бярэзавец у вёску, крыкнуў здалёку:

- Агонь не кладзі. Без агню цябе тут ніякі чорт не знойдзе. А агонь відаць здалёку, аж з Леснікоў. Закруціся ў ватоўкі і сапі. А калі ваўкі - лупі па жалезе...

Ён яшчэ нешта гаварыў, але яго ўжо было не разабраць. Пасля дарога звярнула ў лес, і ён схаваўся адразу з воч.

Падаслаўшы фуфайку на сядзенне на плугах, адкуль злез нядаўна Красоўскі, я сеў на яе і доўга глядзеў яму ўслед. Там, у зялёным, яшчэ ліпкім маладым бярозавым лісці, чыркала сарока, але яе нідзе не было відаць.

Перастаў сапці трактар, з радыятара не капала вада, сціхла сарока, і зрабілася так ціха і ў лесе і на ўсёй Жукаўшчыне, што аж шорах пайшоў па спіне... У тым баку, дзе схаваўся Красоўскі, сонца, вялікае і чырвонае, дагарала за соснамі ўвачавідкі, паявіліся дробныя камары, у вочы палезла машка...

Цямнелася. На сядзенні стала нязручна, вяло ў бакі галаву, можна было зваліцца пад плугі, і я злез з яго, забраўшы фуфайку, і падышоў да трактара. Ён ужо быў халодны і густа пах карасінай.

Тады я ўспомніў, што гаварыў Красоўскі, і, узлезшы на трактар, хуценька сцягнуў з сядзення вялікую цяжкую зашмальцаваную «ватоўку». Адразу я не ўгадаў - скарынка ляжала ў другой кішані...

Гэта быў кавалачак дамашняга хлеба, які пякла трактарысту Сяльвестрыхі - ёй адпускалі са свірна муку - невялічкі, з дзіцячую далоньку, счарсцвелы за паўдня, укачаны ў мазут і карасіну, - відаць, Красоўскі пакінуў яго адумысла для мяне...

Я еў хлеб ужо ноччу, не спяшаючыся і не баючыся, што хто-небудзь убачыць, што я ем хлеб, гаркаваты ад карасіны і такі салодкі, што раставаў у роце сам.

Я еў хлеб, а ў канцы Жукаўшчыны з-за лесу, з-за Рабога Калодзежа выплывала поўня. Вялікая, круглая, чырванаватая між дзвюма ружовымі палосамі. З-пад Рабога Калодзежа пакаціўся на ўзаранае поле круглымі клубамі белаваты туман.

Апрануўшы сваю фуфайку - нацягнуў аж на галаву - і ўзяўшы фуфайку Красоўскага, я лёг ля самага трактара збоку на ладную зялёную траву, густую і мяккую, якую заўтра раніцай перакінуць і схаваюць пад чорнай раллёй плугі.

Фуфайку Красоўскага, нядаўна яшчэ новую, праштабнаваную і ўспухлую ад ваты - ён палучыў яе ў эмітэсе, - я акруціў каля ног, схаваўшы ў рукавы халодныя ступні.

Вечар быў волкі. У фуфайках я пачаў сагравацца, і мяне марыў сон. У Лесніках, самай блізкай адсюль вёсцы, доўгай, перасечанай пасярод надвае старасвецкай ездавой дарогай, заляскаталі па каменні нейчыя познія калёсы і забрахаў сабака, асцярожна, як баючыся. Калі прыслухацца, збоку ў ельніку, дзе Красоўскі часта хаваў з воч калёсы з бочкамі, яшчэ цінькалі патрывожаныя некім сініцы, рэдзенька і ціха, як перашэптваліся.

Поўня, вялікая і чырванаватая, узышоўшы з-за Рабога Калодзежа, павісла ўжо над Леснікамі. Паменшала і пабялела. Каля яе заблішчэла неба, хаваючы дробныя зоркі. Насустрач папаўзлі рыхленькія белыя палоскі.

Я ляжаў і глядзеў на поўню. На ёй, на белым застылым малацэ, былі добра відаць цёмнаватыя плямы, як усё роўна пакінуў хто ад далані, дакрануўшыся рукой.

Яна была так блізка ад зямлі, што захацелася раптам падняцца і ўзляцець туды, дзе ціха, светла і радасна... Яна цягнула да сябе, як немаведама чым...

Здалося пасля, што яна свеціць дома праз акно ад гарода ў хату пад самы ложак. Ад яе вузкі белы квадрат - ад акна - ляжаў нейкім цёплым і насцярожаным дымным ценем...

Хацелася тады ўстаць з ложка, выйсці на двор і пайсці затуманеным логам да рэчкі - немаведама куды...

Поўня раптам пабольшала, зрушылася з месца і пачала падаць зверху на зямлю... На Леснікі, дзе ўсё яшчэ брахаў глухім голасам сабака...

Я ўздрыгнуў і адплюшчыў вочы. Змарыў быў першы сон.

Поўня вярнулася на месца. Белыя вузенькія рыхлыя палоскі зноў ляглі ў яе на дарозе.

Туман, прыплыўшы ад Рабога Калодзежа, схаваў бярозавую, доўгую, праз усё поле, паласу і разам з ёй калёсы з бочкамі. Толькі трактар чарнеў сваім вялікім, аж да зямлі, брухам і блішчаў пад месяцам белым, вышараваным аб пясок зуб'ем на колах. З радыятара зноў закапала вада, толькі радзей. Вылецеў з лесу і залапатаў крыллем кажан, чорны, ён добра быў відаць у сівым тумане.

Сагрэўшыся, я доўга ляжаў з адплюшчанымі вачыма. Поўня сышла ўжо з Леснікоў і вісела высака ўгары над Ямскім - недзе на паўдарозе да нашага Заздроздзя. Беленькая і круглая, прыплюшчыш вочы - ад яе адразу адскоквае дзве, а то і тры такія поўні, - яна плыве і плыве насустрач белым кучаравым палоскам, пакуль зноў не зрываецца і не падае на лес...

Зноў спопаразку адплюшчваеш вочы і глядзіш на яго, спалохаўшыся і натапырыўшыся. Ціха, толькі кажаны мітусяцца над трактарам, даганяючы адзін аднаго, нават папіскваюць, і ўсё капае з радыятара вада.

Праз якую гадзіну, калі зноў упала зверху поўня, здалося, недзе на самы трактар, я ўжо не змог адплюшчыць вачэй. Падцягнуў толькі да сябе ногі, сагнуўшы ў каленях...

І калі недзе нада мной, там, дзе нядаўна вісела маленькая белая поўня, заракатаў на ўсю ціхую раніцу трактар, я ўсё яшчэ не мог адплюшчыць вачэй. Аж пакуль Красоўскі, нагнуўшыся да мяне, не сцягнуў з ног сваю фуфайку. Трактар ён прыглушыў, і я добра пачуў яго смех:

- Аказваецца, ты храпеш... А я і не ведаў... Так храпці - можна ўсіх ваўкоў паразганяць з Жукаўшчыны на край свету... Х-хе... Не гаворачы ўжо... - ён памаўчаў, - пра злодзеяў. Якія тут злодзеі.

Я падняўся, увесь халодны і складзены не з рук і ног, а з драўляных палак... Не мог стаяць...

Над Рабым Калодзежам, дзе нядаўна яшчэ ўзыходзіла халодная чырвоная поўня, стаяла такое ж чырвонае сляпучае сонца. Нават грэла. З поля спаўзаў туман, падымаючыся ля бярэзніку ўгору.

- Нічога... Сагрэешся на дарозе... Пясок яшчэ ад учарашняга цёплы. Не астыў. Чуваць праз гумовыя боты. Па пяску, па пяску... І не пазніся вечарам. Што, ніхто не падыходзіў ноччу? Нічога, Волька ўсё роўна паставіць табе за гэта працадзень... Ну, не стой. Сам спраўлюся. Які ты мне памачнік...

Я стаяў і чакаў - а можа, што прынёс Красоўскі. Хоць на адзін зуб. Але ён нічога не даў. А хоць калі даваў і раніцай, прыносіў...

Трактар, заляскатаўшы, заглушыў усё на свеце.

Я ішоў да дарогі па расяной траве, а ў зацёклыя за ноч рукі і ў ногі дробненька калолі востранькія мурашкі...

2

З Жукаўшчыны, з горкі, па пяску было лёгка і мякка ступаць, і я не агледзеўся, як ужо быў у Бярэзаўцы ля маста праз крыніцу. Гэтым месцам да дарогі на Жукаўшчыну далучалася другая, шырэйшая і больш прытопаная леспрамгасаўскімі машынамі, якія вазілі бярвенне да Віліі на сплаў.

Калі ўжо зусім прыціх далёкі трактар у Жукаўшчыне - было чуваць толькі, як ён дробненька стракоча ў майскай празрыстай цішыні, - у Бярэзаўцы азваўся позні салавей. Так ужо заходзіўся, і недзе зусім блізка ля дарогі...

У Бярэзаўцы да мяне прычапілася сарока. Застракатала на ўвесь голас, спалохаўшыся сама і спалохаўшы мяне. Скача спераду з бярозкі на бярозку, апярэзаная белым шырокім паяском, і стракоча. На гасця?

Пералятаючы з аднаго боку дарогі на другі, як утрапёная, яна прывяла мяне аж на леспрамгасаўскі ўчастак, дзе стаяла нядаўна збудаваная за які год вялікая, з жоўтага чэсанага бярвення кантора. Ля яе воддаль былі кузня, лазня-сушылка і доўгая, аж на тры такія канторы, канюшня.

Я заўсёды любіў забягаць на ўчастак: возчыкі, рэзчыкі, машыны-чугрэі з печамі ля кабіны і з прычэпамі. Забягаў і ў самую кантору.

Але сёння ў кантору забягаць не хацелася... Там з магазінчыка, які быў якраз насупраць дзвярэй, калі зойдзеш у калідорчык, заўсёды пахла хлебам і салёнай траской... Але і хлеб, і траску давалі толькі рабочым па маленькіх ружовенькіх картачках і за грошы. Я ўжо даўно бачыў такія картачкі ў рабочых. Глядзіш на дробненькія чорныя літаркі на іх, а ў вачах бегаюць дробненькія чорныя галодныя мушкі... Ад паху салёнай траскі і ад дробненькіх мушак круцілася ў галаве і можна было ўпасці - памаленьку асунуцца на зямлю, дзержачыся за сцяну...

Сёння праз участак я толькі прайшоў. Ля канторы і ля канюшні. На ўчастку было пуста - усе ўжо раз'ехаліся і разышліся. Былі чуваць толькі мужчынскія галасы ў канторы, і ў кузні звінела пад малатком кавадла.

Мінуўшы канюшню, я выйшаў на вузкую дарогу, што між маладога сосніку вяла ў вёску - дамоў, і пайшоў сцэжачкай - веласіпеднай дарожкай, ступаючы па прыгожых пакручастых слядах ад веласіпедаў, на якіх на ўчастак ездзілі рабочыя.

Дзяўчат я згледзеў здалёку: ішлі ўпобачкі, памалу, не спяшаючыся - былі якраз на палавіне дарогі да вёскі. Дзве...

Можа б, я іх і не дагнаў, але яны ішлі ўжо так паволі, што праз якую хвіліну я ўжо быў каля іх.

Можа б, я іх і зачапіў, але пачуў, што яны гаварылі між сабой па-свойму, па-чужому... Назад ні разу не азірнуліся.

Соснік тут быў малады, уперамешку з кунатымі бярозкамі. Бліжэй да вёскі - адны дробныя сасонкі.

Дзяўчаты так і ішлі ўпобачкі: то бліжэй да бярозак, то далей, як выбіраючы лепшую сцэжку пад нагамі. Якую хвіліну, параўняўшыся, я ішоў побач з імі, ну, можа, на паўкроку ззаду, тады на паўкроку спераду.

Адна з іх, вышэйшая, была коратка стрыжаная - валасы чуць хавалі шыю. Русыя, нават светлыя, паднятыя высака на галаве. Чыстая з твару, бялявая і прыгожая-прыгожая... Вочы ў яе, блакітныя, блішчэлі, і сама яна ўся была нейкая бліскучая. Чырвоная сукенка на ёй аж пералівалася...

Другая, меншая, ёй па плячо, з тугой цёмнай касой на спіне, ладнай, рукой не абхапіць, і сплеченай неяк адмыслова (так у вёсцы ніхто не заплятаў), і доўгай - да пояса.

Была яна ў блакітным сачыку і караткаватай, да калень, блакітнай спадніцы. Цямнейшая і круглейшая з твару, і вочы ў яе былі вялікія, круглыя і цёмныя. І насы ў іх, у абедзвюх, былі невялічкія, прамыя і прыгожыя.

На нагах у іх былі аднолькавыя чырвоныя басаножкі, у руках чырвоныя невялікія сумачкі.

«Сёстры, ці што? - падумалася першае, што прыйшло ў галаву. - Відаць, сёстры...»

У мяне дробненька забілася ў грудзях маё недзе зусім яшчэ вераб'інае сэрца... Такіх прыгожых дзяўчат - маіх равесніц - у свае пятнаццаць гадоў я ніколі не бачыў: ні ў вёсцы, ні ў школе...

Мінаючы іх, я яшчэ раз павярнуўся, зірнуў ім у твар і пачуў, як мне ўсяму зрабілася гарача, - ад самой начы яшчэ ніяк не мог сагрэцца дарогай... Ногі неяк самі паднялі мяне ад зямлі, і я, босы, пад пахай фуфайка, прыціснутая рукой - рука ў кішані, - прыбавіў кроку па траве і па версе, пакідаючы дзяўчат ззаду. Можа б, я і загаварыў да іх, але яны, як і перш, ішлі сцежачкай адна ля адной і гаварылі ўсё, гаварылі па-свойму між сабой...

Мяне як што ўскруціла - падхапіла і панесла... Я сам не свой хутка-хутка пайшоў, прыбаўляючы і прыбаўляючы ў хадзе да вёскі...

На мяне яны нават не зірнулі.

А мяне раптам ахапіла нейкая шалёная радасць... Але, узрушаны, я баяўся нават азірнуцца, каб чым няўзнак не выдаць сябе...

Забегшы ў свой двор, зачыніў вароты і стаў за высокім тынам, каб аддыхацца...

Думаў: а можа, яны зойдуць на двор - на двары ж у нас студня, адна ў гэтым канцы вёскі, і хто толькі ні спыняўся і ні заходзіў, каб папрасіць вады: і рабочыя леспрамгаса, і шафёры, і так праходзя. Бывала, што вялікая чорная кружка так і стаяла на студні ля вядра цэлы дзень - каб не бегаць і не выносіць кожны раз з хаты.

Мне хацелася яшчэ раз зірнуць на меншую, з цёмнай касой і вялікімі чорнымі вачыма...

І чаму я не загаварыў да іх... Што быў босы? У пасівелых, некалі чорных, картовых штанах? З зашмальцаванай фуфайкай пад пахай?

Яны спусціліся з дзядзінца ад Бацяновых соснаў, памалу прайшлі каля хлева. Гаварылі ўсё адна з адной па-свойму, - на тын і на вароты, ля якіх я стаяў, яны нават не зірнулі.

Я яшчэ думаў, што яны сядуць на лавачку ля нашага гародчыка пад бэзам, але яны, занятыя сабой, прайшлі міма.

Я, як апантаны, стаяў ля варот і глядзеў, як яны за паваротам спусціліся з маста і сталі падымацца на грэблю.

Мяне адрывала ад зямлі, і мне хацелася некуды ляцець...

На грэблі падняўся пыл ад леспрамгасаўскага прычэпа і схаваў іх з воч...

3

Назаўтра раніцай, прыйшоўшы ад трактара, - хутчэй бы ўжо ўзаралі Жукаўшчыну і яго перагналі ў Сушкава, у другі калгас - я быў якраз на двары, калі да нас прыбегла Петрусіха - старая ўжо жанчына. Жыла яна ў нашым канцы вёскі, насупраць маста. У яе, у вялікай хаце, была калгасная канцылярыя. Маленькая, сухенькая Петрусіха сагнулася, нахіліўшыся да мяне, - яшчэ больш паменшала - і, азіраючыся па баках, хуценька прашаптала, каб я адразу бег да канцылярыі: мяне чакае ваенны. Сказала і назад у вёску не пайшла - пабегла некуды на ферму.

Вуліца ў нашым канцы была крывая, і з-за павароту я здалёку згледзеў на дзядзінцы, на бугры ля свіронка - насупраць канцылярыі стаяў невялікі свіронак - знаёмы ўжо трафейны нямецкі матацыкл з каляскай. На ім ездзіў энкавэдыст з

раёна капітан Дувалаў. Я яго бачыў часта. Рослы, маладжавы, круглатвары, прыгожы, у ваеннай гімнасцёрцы з туга загнанымі назад пад рэмень фалдамі, у галіфэ, у бліскучых - хоць ты хавай іх ад сонца, няма як глядзець - сцэбаюць па вачах - хромавых ботах, у залатых пагонах з сінімі канцікамі і з чатырма зорачкамі, у новай фуражцы з сінім аकोлышкам, паднятай брылём высака ўгару, ён заўсёды доўга стаяў ля канцылярыі на бугры, шырака расставіўшы ногі, і глядзеў у той канец вёскі. Стаіць з паўгадзіны, пасля павернецца і глядзіць у наш канец, у лес, кабура пісталета ў яго ад гэтага - то з аднаго, то з другога боку.

Тады ўтаропіцца на выганчык - на Кур'янаўшчыну, аж падымаецца на насочкі ў бліскучых хромавых ботах.

Рабіць яму не было чаго, ці што...

Капітан Дувалаў паказаў мне рукой, каб я ішоў адразу ў канцылярыю, і падаўся за мной, згінаючыся ў не такіх ужо нізкіх дзвярах: быў і праўда высокі.

У канцылярыі за сталом сядзеў Джанік - рахункавод, малады яшчэ хлопец, вярнуўся пасля вайны з Германіі, куды быў забраны недзе адразу, як прыйшлі немцы. Да вайны ён скончыў аж восем класаў, і цяпер у калгасе яго як знайшлі, каб пасадзіць у канцылярыю. Дувалаў і яму паказаў рукой, каб ачысціў канцылярыю. Джанік хмыкнуў і ціхенька зачыніў за сабой дзверы.

Дувалаў выцер пасля Джаніка рукой лаву за сталом і сеў на яго месца. Мне паказаў, каб я стаў пасярод хаты.

І - ні слова.

Доўга глядзеў на мяне, пераводзячы з босых ног да стрыжанай пад машынку галавы, строга, упіваючыся вачыма, як вывучаў. Тады зморшчыўся і, узяўшыся за чорны брыль, насунуў фуражку аж на самыя вочы.

- Ну дакладвай, джынджык, што гаварылі французжанкі... - сказаў ён нарэшце такім прыгожым голасам, як запеў... Чуў я яго першы раз.

Джынджыкамі ў нашым баку звалі хлопцаў-падлеткаў, такіх, як я. Дувалаў ведаў і гэта.

- Толькі ўсё начыстату. Ніякіх у мяне фіфці-міфці...

Мне раптам стала весела. І я, мусіць, усміхнуўся, бо заўсміхаўся капітан Дувалаў. Я не ведаў ніякіх французжанак. Так я адразу, не чакаючы, і сказаў:

- Я не ведаю ніякіх французжанак.

- Угу... А хто дагнаў іх ля ўчастка і праводзіў усю дарогу да вёскі? Абедзвюх... Ну, хто? Можа, Пушкін?

Мне тады адразу зрабілася гарача-горача... Аж у бакі павяло. Дык вось якія французжанкі... Хто бачыў? Хто нас згледзеў? Нікога ж нідзе больш не было. Нават сарока адстала ад мяне перад участкам...

- Ну вот... Сорамна стала, джынджык, што чырванню заліўся? Дакладвай, дакладвай... Я слухаю... - хуценька загаварыў Дувалаў.

- Я нават не ведаю, што гэта былі французжанкі...

- Што? Не назваліся? Не пазнаёміліся? Што ты скажаш...

- Ды я да іх нават не загаварыў... І словам не зачпіў... А самі яны гаварылі па-свойму...

- Ну і джынджык... - адваліўся да сцяны Дувалаў. - Ды яны і па-расейску ўмеюць лепш за цябе... Ты мне брось... Мы ж дагаварыліся - усё і начыстату... Ну, дык будзеш гаварыць праўду ці не?

Я ўжо думаў не пра французжанак, а ўсё пра тое, што нехта не толькі згледзеў мяне ў лесе на дарожцы, але і данёс куды трэба. Адразу ж. А можа, за імі сачылі ўвесь час - ішлі назіркам аж з-за ракі Віліі...

- Я слухаю... Слухаю... І запомні адразу... У нас ты не толькі загаворыш, а і запяеш. На ўвесь голас... - Дувалаў ужо не ўсміхаўся, устаў з-за стала, перавёў некалькі разоў пальцамі пад рэменем - загнаў лішні раз з жывата назад за спіну фалды гімнасцёркі - і пачаў хадзіць па хаце. Я нават чуў, як ён дышае нечым гарачым.

- Нам важна ўсё... Нават кожнае слова... Ну-у... А яны не расказвалі пра свайго бацьку? Не ўспаміналі? Не гаварылі, чаму яны кінулі сваю Францыю і прыехалі сюды, да нас у Жызнаву? У былую Заходнюю Беларусь? Разам з бацькам. Што, бацьку на радзіму пацягнула? У такі галодны час усё кінуць і прыехаць? Ну-ну-ну... Гавары, пачынай, я памагу.

Дувалаў спыніўся ў мяне ззаду. Я не ведаў, што ён збіраецца рабіць - ударыць? - і баяўся: стараўся павярнуць галаву, каб яго згледзець.

- Ды не ведаю я ніякіх французжанак... Я не ведаў, што французжанкі... Я іх нават не зачапіў... - я пачаў блытацца і заікацца.

- Гэта мы ўжо чулі... Ну вось што... - Дувалаў падышоў блізка да мяне і пастукаў мне пальцам зверху па галаве. Моцна, аж забалела. - З месца не сыходзіць, стаяць... Вось так, калі язык прыкусіў... Будзеш стаяць і думаць. Думаць, думаць... Пра тое, што будзе, калі скажаш, і што будзе, калі не скажаш... Толькі мне без фокусаў...

Дувалаў бразнуў шырокімі канцылярскімі дзвярыма і выйшаў.

Праз якую хвіліну, баючыся, я павярнуў галаву і паглядзеў у акно. Дувалаў пастаяў на бугры каля нямецкага матацыкла, тады падышоў да дарогі, што вяла да маста, стаў пасярод яе, расставіўшы ногі, і глядзеў на грэблю, на выганчык і на ліпы ў Кур'янаўскіх садах. Пасля зноў паправіў пад шырокім рэменем фалды і закурыў. Пацягнуўся, падняўшыся на бліскучыя насочкі ў ботах, і, выставіўшы ўперад рукі, узмахнуў імі, раз, другі, трэці... Неяк хутка і ўпарта.

Перад вачыма ў мяне раптам паявіліся ўчарашнія французжанкі, адна і другая - ідуць упобачкі, падымаючыся ад маста на грэблю, а над імі, апусціўшыся зверху, узмахнуў вялікімі растапыранымі крыллямі каршун...

Дувалаў, крутнуўшыся раптам пасярод дарогі і пакінуўшы пасля бліскучых храмавых ботаў дзве ладныя ямкі, ішоў хуценька ў хату, усё сморгаючы пальцамі пад рэменем.

У мяне затрасліся ногі.

- Ну вось што, джынджык... - Дувалаў цяпер стаў у мяне спераду і засунуў доўгія пальцы па баках пад рэмень. Думаў, доўга зыбаючыся на нагах. - Ідзі дамоў, сёння адпускаю. Ідзі - і нікому ні слова... Ясна? Нікому - ні бацьку, ні маці... Пойдзеш вечарам на варту да трактара - і Красоўскаму ні слова. Я віджу, што ты ўмееш дзяржаць язык за зубамі. Дзяржы, усё раскажаш толькі мне. І думай, думай... Маць тваю так... Знайшоўся мне... Фіфці-міфці з французжанкамі...

На вуліцы Дувалаў ажаргаў нямецкі матацыкл і, рвануўшы адразу да маста - аж кола пад каляскай было паднялося ад зямлі, - схаваўся адразу на грэблі ў старым алышэўніку. Не паехаў гэты раз у другі канец вёскі да Волькі - калгаснай брыгадзіркі.

У мяне закруцілася галава, і я, каб не ўпасці на падлогу, ступіў і паспеў зачапіцца рукамі за лаву, што стаяла пры сцяне.

4

Вечарам у Жукаўшчыну да трактара мяне ўсю дарогу падганяла вялікая, чорная, з чырвона-сівымі падпалінамі хмара. У Жукаўшчыне можна было схавацца ад дажджу пад старасвецкімі елкамі ў Сырніцы, якраз дзе араў Красоўскі, - елкі каля поля былі высокія і да таго абвешаны густымі лапкамі, што, калі зайсці пад іх, не было відаць днём і сонца. На яловых лапках, прычапіўшыся кіпцюрамі, віселі днём кажаны - галовамі ўніз.

Хмара апускалася ўсё ніжэй і ніжэй да зямлі, прыціскаючы сабой усё на свеце, - плыла з-за Віліі, з Жызнавы, адкуль учора ішлі французжанкі.

Дзе яны цяпер? Куды пайшлі і ці варочаліся назад? І чаму пра іх пытаўся энкавэдыст капітан Дувалаў?

Красоўскі ў Жукаўшчыне зрабіў за дзень толькі два прагоны - зганяў да Рабога Калодзежа і назад, да лесу пад Сырніцу. Пасля пралежаў увесь дзень, падсцяліўшы пад сябе фуфайку, пад трактарам, «рабіў падцяжку» і калупаўся ў «гробаным» маторы... Дамоў сабраўся злосны і ўвесь упэцканы ў мазут - «дзень у яго пайшоў кату пад хвост», а тут яшчэ хмара: трэба спяшыць, у дарозе застане лівень. Але сваёй «ватоўкі» ён не ўзяў, і яна, мокрая, у карасіне, пахла, як бочка, і не хацела атрасацца ад наліплага пяску. Укруціць ногі сёння ноччу не было ў што...

Грымела за Віліёй, за лесам секлі неба маланкі, асвятляючы ўспышкамі вострыя вярхі елак. Над полем, нізка, над самай раллёй, пішчалі стрыжы, паласуючы неба і далёкі бярэзнік - лавілі машку.

Цямнела раптоўна. Поўня, паказаўшыся ў прагале над Рабым Калодзежам, вялікая, чырвоная і цяжкая, схавалася адразу за хмары і больш не паказвалася. Бліскавіцы высвечвалі ў цемнаце гарбаты чорны трактар і дзве рудыя бочкі на калёсах.

І ў гэтыя хвіліны нейкага сіняга святла ад бліскавіц і гарбаты трактар, і бочкі на калёсах, і капітан Дувалаў са свамі нямецкім матацыклом, і яго прыгожы круглы твар, і яго бліскучыя вочы, якія, здавалася, глядзяць адтуль, дзе схавалася за хмару поўня, сочаць увесь час, і яго прыгожы голас, які аж дрыжыць у калгаснай канцылярыі: «Што гаварылі французжанкі?» - усё ў той міг здавалася нейкім зусім недарэчным і непатрэбным тут, у Жукаўшчыне...

Дыхнуў раптам вецер, недзе з-пад Рабога Калодзежа, густы, тугі, халодны, - змеў з неба пісклявых стрыжоў і закалыхаў елкі на ўзлессі. Зазвінела пад калясмі павешанае, відаць, парожняе, вядро, і зашумеў лес. Пырснулі на твар дробныя кроплі вады, можа, з хмары, а можа, з павешанага пад калясмі вядра...

За другім разам вецер сарваў пад калясьмі вядро і пакаціў яго па полі, пагнаўшы і мяне разам з вядром перад сабой пад старасвецкія елкі ў Сырніцы. Я толькі прыціснуў пад пахай фуфайку...

Сцямнела, нават трактара не было відаць зблізку з-пад елкі - зліўся з чарнатою. З гадзіну ўгары круціла, рвала, свістала і скуголіла... Забарабанілі па трактары буйныя кроплі дажджу з градам і адразу сціхлі...

Дождж у Жукаўшчыне так і не пайшоў - скруціла. Доўга яшчэ паласавалі неба бліскавіцы - недзе там, над Віліёй і над нашай вёскай; шумелі яшчэ елкі, кратаючыся, здавалася, аж ля зямлі, трашчала сухое сучча, крышылася і сыпалася зверху на галаву.

Пасля адразу зрабілася ціха - ні ветру, ні дажджу. Хмара сплыла - пайшла на Леснікі, Жукаўшчыну зачাপіла толькі краем, пасвятлела, і над Рабым Калодзежам паказаўся акравак поўні. Угары над елкамі заблішчэлі мокрыя зоркі.

Знайшоўшы вядро - падняў з верасу з-пад елкі, - я аднёс яго да калёс і зачাপіў высака за ляжэйку. Трактар стаяў на загоне нейкі худы і стрыножаны, як зусім загнаны ў дарозе конь. Ад поўні заблішчэў цьмяна, як нехаця, вышараванымі зубамі на колах. Спаць сёння не хацелася. Каб звесці вочы, трэба было супакоіцца хоць на міг, а мяне душыла нейкая скрушлівая і калючая трывога... Я не ведаў, што рабіць. Сёння можна і спаць і не спаць, а заўтра што? Заўтра зноў прыедзе капітан Дувалаў...

Зашпіліўшы на ўсе гузікі фуфайку і насунуўшы на вушы старую суконную бацькаву кепку, я сеў на калёсы і прыціснуўся плячыма да бочкі. Зрабілася адразу холадна ў босыя ногі, - як ступаў па зямлі, было цёпла, а адарваў - аж, здавалася, мерзлі. Але не хацелася ўстаць і дастаць з-пад трактара хоць мокрую «ватаўку» Красоўскага: я ўвесь пачаў дранцвець, галава апусцілася на грудзі і зліпліся гарачыя павекі - сон падкраўся адразу і нечакана...

Але каб жа так: заснуў і прачнуўся аж раніцай... Як толькі галава звисала да грудзей, мяне нешта тоўхала з сярэдзіны, я ўздрыгваў і аж падскокваў на калёсах...

Пасвятлела, поўня выплыла з-за хмары і заліла белым сямом шырокае поле.

Над галавой паявіліся кажаны і залопалі крыллем. Здавалася цяпер, што на свеце адна белая, як малако, поўня і чорныя, як вугаль, кажаны...

Пасля кажаны апусціліся нізка-нізка, у іх павырасталі шырокія крылы - на ўсю Жукаўшчыну, - і яны пачалі біць імі па плячах французанак...

Калі я зноў зводзіў вочы, на полі ля бярэзніку паяўляліся французжанкі - ішлі ўпобачкі, не баючыся чарнаскурых кажаноў, якія зноў апускаліся на іх...

- А чаму ты босы? - пыталася ў мяне меншая, круглатварая, з вялікімі чорнымі вачыма і з касой французжанка. Яна зусім не баіцца чорных кажаноў, ідзе, нават не падымае на іх вачэй - глядзіць і глядзіць на мяне.

- А чаму ты стрыжаны пад машынку? А чаму ў цябе залатаныя на каленях штаны і такая старая-старая фуфайка? Што, пагарэла ўсё ў вайну? Разам з хатай? А чаму ты галодны? А чаму вы ўсе пасля вайны галодныя? А чаму ў вас няма нават хлеба, траву адну едзіце? - пытаецца і пытаецца яна ў мяне, а я іду ўпобачкі з ёй ля бярэзніку па Жукаўшчыне і не магу сказаць ні слова, мне як

заняло: я ж учора сказаў капітану Дувалаву, што да іх, французжанак, нават не загаварыў... Як жа я адкажу ёй? Што зробіць тады Дувалаў...

А смуглая французжанка з касой усё лапача і лапача да мяне. І не па-свойму, а па-нашаму, як у вёсцы. І голас у яе чысты-чысты, гаворыць яна неяк трошкі ў нос, як гамзае...

Толькі другая французжанка, большая, уся бліскучая, глядзіць на мяне сваімі строгімі вачыма, як усё роўна капітан Дувалаў, і маўчыць.

І мне трэба маўчаць, бо я ж сказаў Дувалаву, што іх нават словам не зачапіў...

- А ты ўжо ладны, вырас... Толькі худзенькі і з доўгім носам. І табе ўжо трэба хадзіць у касцюмчыку і ў чаравіках... Бо табе ж недзе і холадна... І як з табой гаварыць, калі ты ў фуфайцы і галодны?.. - чарнявая французжанка з касой сама расплываецца, як кажан, і пачынае махаць крыллем, знікаючы недзе ўгары пад поўняй...

Адплюшчыўшы вочы, я ўбачыў, што кажаноў нідзе ўжо няма - напалываўшыся, яны зноў падвіслі недзе пад елкай на суччы галавой уніз і будуць так вісець да раніцы, а тады і цэлы дзень. Над усёй Жукаўшчынай блішчэла чыстае неба з цьмянымі зоркамі. Поўня, пераваліўшы за поўнач, маленькая і яркая, заліла белым малаком і поле, і бярэзнік, і трактар...

І мае босыя ногі былі белыя, як у малацэ...

Ззаду мне ў плечы нечым цвёрдым і жалезным упёрся капітан Дувалаў... Пасля я падумаў, што гэта сам, адваліўшыся, прыхінуўся спінай да бочкі... Убачыў яшчэ белую поўню і свае белыя ад яе сыйва рукі...

І смуглявую французжанку-кажана, раптам белую-белую, як снег...

Мяне разбудзіў Красоўскі.

5

Лісце, зялёнае і вільготнае яшчэ ад учарашняга дажджу, знізу пад ліпай у Кур'янаўскім садзе было абскублена - тырчала адно дудздэ.

Я збіраў яго па адным, па два і кідаў у ладны белы кужэльны мяшэчак, які, мокнучы, пакрыўся адразу цёмнымі плямамі - стаў рабы.

Самае патрэбнае лісце, цёмнае, лапушыстае, бліскучае ад сонца, якое стаяла якраз угары над ліпамі, хаваючыся за рэдкую пажмаканую смугу, было там, угары, пад самым сонцам, але трэба было, падскочыўшы з зямлі, зачапіцца за ніжнія сукі і, абдзіраючы рукі, узлезці на старое дрэва, дзе можна было сморгаць лісце жменяй і набіваць мяшэчак. Дома маці ўсягды вытрасала ліповае лісце на бляху з загнутымі краямі, дастаўшы яе з-пад прыпечка, і несла ў гарачую яшчэ раніцай печ. Сушанае, з бляхі, пахнючае, як табака, яна сыпала лісце прыгаршчамі ў сенцах у ступу, у якой усягды таўклі груцу - ячныя крупы, і, асцярожна, каб не рассыпаць, пачынала таўчы. Стоўчаную зялёную муку дабаўлялі да вымытай, неабразанай, здэртай на тарцы бульбы і варылі зацірку. Часта пяклі і праснакі.

Лісце і пад адной, і пад другой, і пад усімі ліпамі было аблатошана - латашылі цэлай вёскай, - а падскочыць уверх я ўсё ніяк не мог: ногі былі такія

вялыя пасля начной Жукаўшчыны - чучь цягнуў іх раніцай па адцвілым на дарозе летась увосень верасе, які абсыпаў іх халоднай расой і калючым дробненькім насеннем...

Калі ўрэшце я ўзлез на самую крайнюю ад лога ліпу - маці ж за мяне не прыйдзе і не палезе з апухлымі ад голаду нагамі, ды і сядзіць пры бацьку, у якога раніцай пайшла з рота кроў, так часта бывае, - і напакаваў мяшэчак да палавіны, унізе, недзе ля самай яблыні ў цвеце і ў пчолах, якія гулі цэлым роем, звінелі і заляталі аж на ліпу, прыстаючы да рук, пачуўся дробненькі званок ад веласіпеда.

Пад ліпай стаяў Федзя з леспрамгасаўскага магазіна, малады яшчэ мужчына, дробненькі, як хлапец. Вярнуўшыся з фронту паранены, ён пайшоў на работу ў леспрамгас у магазін: з тапаром на павале не спраўляўся, не давала прастрэленае плячо.

- Кідай сюды свой мех і сам за ім... Загадана знайсці і даставіць. Прыгнаць перад сабой. На ўчастак у кантору...

Мяшэчак у мяне сам выпаў з рук і чмякнуўся ў густую дзяцельніцу пад ліпай...

«Дувалаў... - уздрыгнуў я, здагадаўшыся. - Але ж не чуваць было, каб на грэблі стракатаў матацыкл. Значыць, Дувалаў пад'ехаў ззаду, з Леснікоў. Ці, можа, аж з самой Жызнавы з-за Віліі...»

- Дувалаў загадаў... - сказаў адразу і Федзя, калі я саскочыў на зямлю. - Што там у цябе з ім? Натварыў? Дувалаў проста так не пацягне...

Я маўчаў. Помніў: нікому ні слова.

- Давай сюды правіянт... На багажнік... Пасадзіў бы цябе спераду на раму, скарэй было б... Загадана - срочна... Але баюся, што ў гэтай старой ламачыне, калі мы ўзлезем на яе ўдвух, лопне камера...

Мы пайшлі логам на грэблю. Я спераду, Федзя ззаду, - ступаў неяк хуценька і дробненька, стукаючы мне па нагах колам ад веласіпеда: спяшаўся.

- Што ты ўвесь натапырыўся, як шашок? Натварыў недзе, натварыў, калі ўзялі за чэрці... Ладна, маўчы. Усё адно будзем знаць. - Федзя не хацеў заходзіць мне наперад і ўсё падганяў: баяўся, відаць, пакінуць мяне ззаду, каб я не шмыгнуў дзе ў кусты.

Федзя баяўся Дувалава.

Спыніліся мы толькі ў вёсцы каля нашай хаты, ля варот. На двары нікога не было відаць: ні маці, ні бацькі, а можа, і дома не было.

- Зачапі сваю торбачку за вароты. За верхнюю перакладзіну. Хто яе ўкрадзе. Каму патрэбен такі правіянт...

І Федзя пагнаў мяне перад сабой на ўчастак - па той дарозе лесам, дзе ішлі французжанкі.

На ўчастку было пуста.

Ля канюшні стаяла брычка ў драбінку, - сядзенне заслана клятчатой пасцілкай. Адпаты ў аглобнях конь нехаця гломзаў сена.

Ля канторы ля самага ганка прыціснуўся нямецкі матацыкл з каляскай, увесь сівы ад пылу. У кузні манатонна звінела кавадла і было чуваць, як па ім дробненька стукае малаток.

Федзя, прыхінуўшы свой веласіпед да частакольчыку недалёка ад матацыкла, правёў мяне на ганак да канторы, падштурхнуўшы ў плечы. Калідор быў цёмны, і да дзвярэй у кантору Федзя вёў мяне за руку, баяўся, відаць, каб я тут не збег, спалохаўшыся. Адчыніўшы дзверы, ён выпхнуў мяне наперад і нешта сказаў, але я не пачуў што, бо ад стала падняўся капітан Дувалаў і адразу паказаў Федзю рукой - аднымі пальцамі, - каб той знік за парогам. Федзя, я нават не згледзеў, як ён знік, забразгаў адразу цяжкай жалезнай завалай - схавався ў магазіне. Пабаяўся стаяць пад дзвярыма: спатрэбіцца - паклічуць і з магазіна.

Я адразу згледзеў у шырокай канторы з белай новай падлогай і доўгімі лавамі ля сцен стол, які, засланы газетамі, стаяў блізка ля шафы.

За сталом былі яшчэ тры мужчыны, гаманілі, але на іх я нават не зірнуў: вочы мае ўпіліся ў буханку чорнага магазіннага хлеба, пачатую зверху - стаяла старчма, - і ў парэзаную шырокімі, з пядзю, цвёрдымі кавалкамі рыбу траску, ад якой шыбала ў нос густым вострым пахам і гнала сліну...

У мяне паплыло-паплыло ўсё перад вачыма - і стол, і мужчыны за ім, і шафа, але я ўстаяў на нагах, утаропіўшыся ў бутэлку, як схапіўся за яе рукамі. У празрыстай, бліскучай ад расейскай горкай пачатай бутэльцы я згледзеў буханку чорнага хлеба - зменшаная і скрыўленая, яна адбівалася ў шкле. Пасля я ўбачыў, як буханкі хлеба, адскокваючы адна ад адной, закрылі ўсе шклянныя дзверцы ў шафе... Я адварнуўся ад стала і стаў глядзець у акно на канюшню. Але канюшні я не ўбачыў: у шыбіне вялікія белыя мужчынскія рукі кроілі адну буханку хлеба, другую...

Пасля здалася, што магазіннымі буханкамі хлеба ўслана ўся кантора і двор за акном да самай канюшні... Я захістаўся...

- Што, джынджык, дрыжыш? Вінаваты? - да мяне падышоў капітан Дувалаў, у пагонах, у фуражцы, насунутай на вочы, у запыленых хромавых ботах і сморгаў пальцамі пад рэменем - заганяў усё назад фалды. А за сталом сядзелі, я іх усіх ведаў: начальнік участка Вугальнік - шыракаплечы, з лысінай; Шапараў, драбнатвары, з выцягнутым прамым носам, кучаравы, нядаўна падстрыжаны пад польку - старшыня сельсавета і Маёраў - участковы міліцыянер, паўнаваты, чырванатвары, з бліскучымі шчокамі і з перакінутай цераз плячо ваеннай сумкай. Нешта ўсё дажоўваў і не мог ніяк дажаваць.

«Гэта яны прыехалі ў брычцы...» - падумаў я.

А Дувалаў стаяў перада мной і зыбаўся на нагах:

- Ну, дык пра што калякалі французжанкі?.. Маўчыш? А што яны гаварылі пра свайго бацьку? Гм! А не расказвалі, як ён трапаўся, што вы тут з голаду пухнеце, а Сталін... - ён памаўчаў. - Наш таварыш Сталін пшаніцу - французам... А яна ім і не трэба... А яны яе з карабля - у мора. А яны яе і браць не хочуць... Сваёй хапае... Што ў падлогу глядзіш? Ведаеш і не хочаш усім нам сказаць? - махнуў ён рукой на стол.

У мяне зноў паявіліся ў вачах буханкі хлеба: пачалі падскокваць ад падлогі ўверх - адна вышэй, другая - ніжэй...

- А не расказвалі яны, на што ён тут прыехаў паглядзець? На радзіму? Чаго яго пацягнула? І дачок з сабой прывёз... А жонку пакінуў у Францыі, каб было

куды вярнуцца пасля ўсяго. Жонка ў яго французжанка... Што? У разведку прыехаў? Не гаварылі?!

Калі закрычаў на ўсю кантору капітан Дувалаў, мне здалася, што буханкі хлеба пасыпаліся зверху са столі на падлогу... Я аж прыгнуўся...

- Хопіць курвіцца!.. Мы праверылі. Ні маці твая, ні бацька ў трыццаць сёмым не замешаны. Бацька вярнуўся з фронту паранены... У вайну маці памагала партызанам... А ты? Скурвіўся? Шпіянаж пакрываеш?..

Тады за сталом устаў Вугальнік - начальнік участка, зрабіўся высокі-высокі, аж пад столь:

- Таварыш капітан... З ласкай трэба, з ласкай... Гэта ж дзеці. У мяне жонка настаўніца, я ведаю. Запрасі за стол, пліхні ў шклянку, дай кавалак хлеба ў адну руку, у другую рыбіну. Язык сам развязацца... Адразу загаворыць... З ласкай трэба да дзяцей, з ласкай...

- Ну, ты мяне, Вугальнік, не вучы...

Вугальнік узяў у рукі пачатую бутэльку, наліў у рубцаватую шклянку да палавіны расейскай горкай і накрыў шклянку зверху шырокай лустай хлеба:

- Ну, саступі, хлопец, капітану... Ну, саступі... Падыдзі, сядзь. Ну і ўпарты. Упёрся, і ўсё...

- Яму? Ласкай? - Дувалаў хмыкнуў і пасля засмяўся нейкім дробненькім калючым смяшком. - Ён нам памагчы не хоча, адказваецца, а мы яго карміць будзем? У яго быў час падумаць і памагчы. Па-добраму... - Дувалаў падскочыў да Вугальніка і аднымі пальцамі змахнуў са стала і шклянку і лусту хлеба. Шклянка бразнула і пакацілася мне пад ногі, мочачы цёмнай палоскай белую падлогу. Лустачка хлеба засталася ляжаць ля стала, далёка - не дастаць...

- Ану пайшлі... - Дувалаў адным махам дастаў з кабуры пісталет, сціснуў яго ў руцэ - аж пачырванелі пальцы - і паказаў і ім і галавой на дзверы ў калідор.

- Пайшлі... Не скажаш - палучыш кулю...

За сталом усе змоўклі - як вады ў рот набралі. Толькі ў магазіне нешта раптам бразнула, як што бляшанае выпала ў Федзі з рук.

Мы выйшлі на ганак, і Дувалаў зноў паказаў і галавой і пісталетам павярнуць ля канторы направа, у малады, але высокі ўжо соснік.

Я ішоў спераду на сухіх драўляных нагах. Не чуў пад ступнямі ні шылля, ні калючых старых сасновых шышак. З-пад ног, са старога пня ля сцежкі ўспырхнуў дзяцел і зацыльгікаў высака ў сасновым галлі, падняўшы вэрхал... Ззаду, блізка, над самай галавой, соп Дувалаў. Я ведаў, што ён мог зрабіць кожную хвіліну, і чакаў... У мяне зусім адняліся ногі...

У канцы сцежкі ў лесе, не так далёка ад канторы, стаяла адхожая, збітая з новых, нават пагабляваных дошак - мусіць, асталіся ад падлогі ў канторы.

Ля адхожай капітан Дувалаў раптам зайшоў мне наперад з пісталетам у руцэ і загадаў стаць.

- Ну, дык што гаварылі французжанкі?..

У мяне зноў паплыло-паплыло ўсё перад вачыма, і Дувалава я ўжо не бачыў...

Калі ж пасля перада мной выпаўз аднекуль з туману Дувалаў, я згледзеў, як ён ступіў да адхожай, схаваў у кабуру пісталет, расшпіліў спераду штаны і,

расставіўшы ногі, доўга пускаў шырокі струмень на дошкі, пакрэктаваючы і перхаючы. Яны аж звінелі, распырскваючы жоўтыя кроплі наўкола.

Пасля ён павярнуўся да мяне:

- Даставай і ты свой джынджык... Ды апаражніся... А то па штанах са страху пацякло... І не дуры мне. Пакрываеш шпіёнскае адроддзе... Толькі тут я аб цябе пэцкаць сваіх рук не стану. Не месца. Цяпер мы паедзем да нас... Пасядзіш пакуль у капэзе... З пацукамі, на голых нарах. Загаворыш, калі ў цябе спытаюць, як паложана. А то мы з табой тут у джынджыкі гуляем: скажы - не скажы, падумай - успомні... У нас там ты адразу і ўспомніш і загаворыш. Па першае маё...

У кантору мы больш не зайшлі. Дувалаў на яе нават не паглядзеў...

З лесу мы ехалі памаленьку, Дувалаў сядзеў высак на сядзенні, а я ў калясцы, прыкрыўшы калені караватым брызентам - глыбака, як дзе ў яме. Калыхаліся па калдобінах і падскоквалі на карэнні якраз на той дарозе, дзе ішлі тады французжанкі...

Дувалаў маўчаў. Толькі ў нашым канцы вёскі ён паглядзеў на мяне зверху ўніз:

- Ну, зірні апошні раз на сваю хату...

На двары ў нас нікога не было, не было нікога і ў акне ад вуліцы. На варотах усё яшчэ вісеў белы мяшэчак з ліповым лісцем з Кур'янаўшчыны...

І па грэблі мы ехалі памаленьку, мінаючы яміны з падсохлай гразню. Сонца, даўно звярнуўшы з паўдня, ціха вісела ў сівой смуге над могілкамі.

Дувалаў і на грэблі ні разу да мяне не загаварыў - глядзеў увесь час недзе пад сябе, на прэдняе кола матацыкла і на руль. Не падымаў воч - думаў, ці што...

На горцы ля могілак ён стаў і злез з сядла. Доўга стаяў на пяску на дарозе, расставіўшы шырака ногі, як усягды ў вёсцы, і глядзеў на могілкі, на Сушкава і на далёкае поле за імі...

- Ану вылазь, джынджык, са свайго гнязда... - сказаў ён мне і, падышоўшы, адкінуў з калень у мяне брызент. Я, усё яшчэ баючыся, вылез з каляскі і стаў ля матацыкла на дарозе. Ногі адразу схаваліся ў пясок, аж па костачкі. - А што тут, школа да вайны была? - спытаўся раптам Дувалаў, неяк цішэй, паказваючы рукой праз дарогу, дзе ў самым канцы вайны згарэла школа і дзе яшчэ і цяпер ляжала дробная бітая цэгла і вялікія белыя валуны.

- Школа... - прасіпеў я перасохлым голасам.

- Ну иди... Учись... Потом всё поймешь... Ты мне больше не нужен...

Сказаўшы і не глянуўшы нават на мяне, Дувалаў ажаргаў матацыкл і так рвануў з месца, што адразу ўспыхнула за ім вялікае сівое воблака пылу і хутка панеслася паласой да Сушкава. Пасля паднялося адразу над усёй вуліцай і доўга вісела над вёскай - не было ветру.

Я стаяў ля спаленай школы і глядзеў на сівы пыл, пакуль ён, падняўшыся над стрэхамі, не растаў, рассыпаючыся ў высокіх ліпах над Сушкавам.

Пасля памалу пайшоў назад на грэблю, усё яшчэ не верачы самому сабе: чаму адпусціў Дувалаў? Ля мастка ў канцы грэблі я спыніўся і апёрся на прэрэчку з сухой, рудаватай яшчэ ад саскобленай кары альшэвіны і доўга глядзеў у маленькую рачулку. Хацелася плакаць...

У рачулцы на дне ляжала белае каменне, а там, дзе жаўцеў пясок, крталася ад вады нагнутая трава.

Праз рачулку, падняўшы ўгару з вады на палец галаву і віляючы ў вадзе пад сабой хвостом, пераплывала на другі бок гадзюка. Пераплыўшы, схавалася ў высокай траве.

Доўга яшчэ на балоце ў тым баку крталася асака і дробненька дрыжала мятліца...

* * *

Недзе праз тыдзень, ідучы раніцай з Жукаўшчыны ад трактара, я пачуў ад Федзі на ўчастку, што французжанак з бацькам у Жызнаве забралі...

* * *

А праз якія тры месяцы, калі над вёскай азваліся высака ўгары, адлятаючы, журавы, я пайшоў, познячыся, у школу. Босы, у тых жа штанах і той жа фуфайцы, у якіх хадзіў да трактара.

Ісці трэба было ў шосты клас - аж у Грыневічы, кіламетраў за пяць ад вёскі. Кожную раніцу я ішоў грэбляй, дзе ўбачыў апошні раз французжанак...

* * *

Дзе вы цяпер, мае французжанкі, што схаваліся назаўсёды ў пыле на нашай грэблі паўвека назад?..

1997